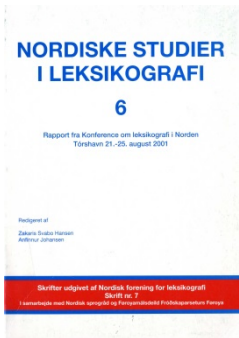

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Vad är partiklar för ord? – Partikelbehandlingen i finska ordböcker från 1800-talet	
Forfatter:	Eeva-Leena Seppänen & Ilona Herlin	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 6, 2003, s. 315-326 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Tórshavn 21.-25. august 2001	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Vad är partiklar för ord? – Partikelbehandlingen i finska ordböcker från 1800-talet

Finding a good definition for the class of particles has posed a problem for both grammarians and lexicographers in Finland. Finnish grammarians have mostly defined particles (via other parts of speech) as something that do not fit into the easily definable parts of speech. The morphological criterion for particles has been that they cannot be inflected. From a lexicographic point of view, the problem has been that the words defined as particles are often, in fact, inflected forms of verbs and nouns.

In this article we study how the notion of particle is used in the two most central Finnish dictionaries from the 19th century, and how these dictionaries handle particles. The dictionaries in question are *Suomalainen Sana-Kirja* ('Finnish Dictionary') from 1826 by Gustaf Renvall, and *Finsk-Svenskt Lexikon* (Finnish - Swedish Dictionary) by Elias Lönnrot from 1874-1880.

We show that these two lexicographers have chosen a different strategy in dealing with particles. We also show that this difference can be explained by relating their lexicographic activity to their other interests in society and the fields of linguistics. All in all, we argue that in order to understand the history of lexicography, we should see it in a wide cultural context.

Inledning

Ämnet för denna artikel är den typ av ord som inom finsk grammatisk tradition har kallats *partiklar*. Vi kommer att undersöka hur finska lexikografer på 1800-talet avgränsade kategorin och hur de använde begreppet "partikel". Som material har vi använt två centrala ordböcker från den tiden, Gustav Renvalls *Suomalainen Sana-kirja Lexicon Linguae Finnicae* och Elias Lönnrots svensk-finska ordbok *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja - Finskt-svenskt Lexikon*. Både Renvall och Lönnrot är kända för att de har påverkat finskans utveckling och bägge brukar tillsammans med Mikael Agricola kallas det finska skriftspråkets skapare.

Genom att fokusera på just partiklar vill vi lyfta fram en ordklass som vanligen har ägnats förhållandevis liten uppmärksamhet i språkbeskrivningen. Om man ser på grammatikens historia får man intrycket att författarna i regel har börjat med de ordklasser som varit lättast och enklast att avgränsa, t.ex. substantiv, verb och adjektiv medan de ord som hamnat utanför de här normalordklasserna behandlats bara i den mån det blivit tid över.

Ordboks författarna måste däremot i princip beskriva alla typer av ord, och de konfronteras därmed också med sådana ord som ur det abstrakta språkssystemets synvinkel verkar perifera. Problemet är då först och främst att avgöra vad ett ord är. När är en form av ett lexem så självständig att den skall få status som eget uppslagsord? (Termen *lexem* används i denna artikel i enlighet med NLO, det vill säga som samlande benämning på alla böjningsformer i ett paradigm.) Ordboks författaren måste också hitta en lämplig ordklassbeteckning för varje lexem som han betraktar som ett eget ord. Det betyder att också ordtyper som brukar anses perifera måste ägnas uppmärksamhet, bland dem partiklar. När

man ser på en perifer och svårdefinierbar ordklass uppträcker man snabbt vilken inställning en ordboksförfattare har haft till ordklasserna och på vilka grunder ordklassindelningen är gjord. Att de här grunderna skulle redovisas explicit i ordboken är däremot tydligen inte särskilt vanligt.

Via partiklarna och begreppet "partikel" närmar vi oss mer allmänna frågor kring ordboksredigering, språkforskning och traditionsbundenhet för att därmed kanske också kunna bidra till en ökad självkänedom inom lexikografin. Genom att granska ordklassindelningen kan man enligt vår åsikt se hur ordbokstraditionen är bunden till språkforskningen och i sista hand till hela den kultur som lexikografen verkar i.

De finländska 1800-talsordböckerna är i det här hänseendet särskilt fördelaktiga att granska, eftersom det är typiskt för den tiden att en och samma person verkade inom flera olika kulturområden. Det här gäller också författarna till de ordböcker vi skall se närmare på nedan. Gustav Renvall sammanställde utöver ordboken en finsk grammatik. Lönnrot var en mångsidig kulturpersonlighet men är först och främst känd för att ha sammanställt Kalevala.

Artikeln består av tre delar. Först granskar vi begreppet partikel i finska grammatikböcker från 1600-talet och framåt. Termen har nämligen använts på ett ganska särpräglat sätt i beskrivningarna av det finska språket. Därefter ser vi på ordböckerna och på hur begreppet partikel har använts i dem. Till slut försöker vi ställa rönen från ordböckerna i relation till ordboksförfattarna och deras tänkesätt och verksamhet.

Termen *partikel* har inom finsk grammatik blivit mycket etablerad som benämning på en ordklass. Ordklassen omfattar alla de finska ord som inte är nomen eller verb. Det är alltså fråga om en ytterst heterogen kategori. Den här användningen går tillbaka på europeisk grammatisk tradition och den har förekommit i Finland sedan 1840-talet. Allt sedan dess har begreppet partikel också definierats på varierande sätt. Först och främst har definitionerna dock haft nekande form: det som inte är verb eller nomen är partikel. Det är alltså fråga om en restgrupp. Det vanligaste sättet att definiera har varit morfologiskt: partiklar är ord som inte böjs. Ibland har ordklasserna också definierats semantiskt: partiklar är ord som inte har någon egen betydelse.

I de äldsta grammatikböckerna från 1600-talet och fram till början av 1800-talet hade begreppet partikel en mycket snäv innebörd; i dem förekom enbart begreppet "enklitisk partikel". En grammatik som på sin tid var mycket uppskattad och använd var Becker från 1824. Den tar upp klassen *particulae encliticae*. Däremot används inte den övergripande termen *partikel* i de tidiga finska språkbeskrivningarna, utan adverb, postpositioner, konjunktioner och interjektioner behandlas som egna ordklasser.

Partikelbehandlingen hos Renvall

Det var Gustav Renvall som tog i bruk termen *partikel* som samlingsnamn för flera olika ordklasskategorier i sin bok *Finsk Språklära* från 1840. Boken räknas till de viktigaste grammatiska verken från 1800-talets början. Renvall behandlar partiklarna ingående. Han räknar med tre olika ordklasser och han intar en universalistisk hållning. Så här säger han (1840: 13):

[I] alla språk finnas tvenne, till både form och bemärkelse olika slag eller klasser af ord (partes orationis), nemligen 1. Nominer, begreppsord (- -) 2. Verber, omdömes ord

(- -): och begge dessa slags ord pläga hafva sina bestämda, olika former, äro flexibla, samt 3. Partiklar, smärre, formlösa, embryotiska, oftast inflexibla ord, som i alla språk pläga förefinnas, för att dermed uttrycka Nominers och Verbers vissa egna förhållanden i afseende å tid, rum, sätt m.m. äfvensom att beteckna särskilda meningars inbördes sammanhang och andra kombinationer.

Renvall använder alltså termen *partikel* som benämning på en ordklass. Han definierar också begreppet, även om definitionen snarast är att betrakta som en karakterisering. Partiklar verkar alltså vara någonting litet svårdefinierbart, något som skiljer sig från andra, mer lättdefinierade ord i språket. Det är en grupp småord omfattande de språkliga element som inte passar in i övriga kategorier.

Renvall indelar partiklarna i undergrupper och konstaterar att de vanligen indelas i prepositioner, adverb, konjunktioner och interjektioner utifrån hur de används. Han säger också att de egentliga partiklarna är rätt få i finskan eftersom de flesta återgår på nomen- eller verbstammar (1840:15):

Finskan har få egentliga Partiklar, ty de flesta utgöras af Nominal- eller Verbalböjelser, som vanligen antagit en något afvikande bruk och ofta contraherad form.

Det förefaller alltså som om Renvall på ett allmänt plan ansåg oböjlighet vara den avgörande egenskapen hos partiklarna. ("Finskan har få egentliga Partiklar, d.ä. ord utan bestämd form" s. 120), men om det synsättet tillämpas på finskan är resultatet att språket har ytterst få partiklar. De ord som motsvarar partiklar i andra språk är nämligen i regel böjningsformer av verb och nomen i finskan.

I Renvalls grammatik finns en lista över substantiv med böjningsformer med samma funktion som partiklar i andra språk. Listan omfattar nitton substantiv och för vart och ett räknas böjningsformerna med partikelfunktion upp. Renvall (1840: 120) konstaterar dock att de nitton orden bara är exempel och att saken behandlas utförligare på lexikonsidan: "Huru härmed sig förhåller, ses fullständigt i Språkets Lexicon; endast några exempel skola här anföras."

Med *Språkets Lexicon* syftar Renvall på sin egen ordbok *Suomalainen Sana-kirja Lexicon Linguae Finnicæ* (1826). Renvall skrev på grammatiken och ordboken i stort sett samtidigt under de första årtiondena av 1800-talet, men grammatiken publicerades först 1840 (se Häkkinen 2000: 176). Metaspråken i ordboken är latin och tyska och utgångsmaterialet är ett opublicerat ordboksmanuskript av Kristfrid Ganander från 1786-1787. Renvall följde tillvägagångssättet i Gananders manuskript och presenterade inte uppslagsorden i strikt alfabetisk ordning utan grupperade dem på etymologiska grunder. Han samlade de ord han ansåg höra ihop under ett grundord och grundordet markerades med stor begynnelsebokstav. Många av etymologierna har dock senare visat sig vara felaktiga.

I fråga om ordklassmarkeringen har Renvall emellertid gjort avsteg från sin föregångare. Ganander använder ordklassangivelserna *adverb*, *konjunktion* och *preposition*. Renvall har övergett de benämningarna och använder i stället termen *partikel* i enlighet med de riktlinjer han slagit fast i sin grammatik, alltså som sammanfattande benämning på de lexem som inte är verb eller nomen. Bara interjektionerna har han hållit isär från partiklarna.

Ordlistan i grammatiken är en bra utgångspunkt om man vill granska hur Renvall i

ordboken behandlar de språkliga element som han i grammatiken definierat som partiklar. Därifrån kan man gå vidare och studera hur en grammatisk tradition uppkommer.

Den tredelning av ordförrådet i nomen, verb och partiklar som Renvall hade introducerat etablerade sig väldigt snabbt i den grammatiska traditionen, och samma ordklassindelning återkommer i flera olika grammatiska verk under 1800-talet. Till att börja med gör man i likhet med Renvall indelningen på morfologiska grunder: partiklarna är ord som inte böjs, i motsats till verb och nomen som är böjliga. Senare får partiklarna allt tydligare också en semantisk definition. En sådan hade Renvall varit inne på i förbigående. Den semantiska definitionen introducerades framför allt av Eurén (1849,1852).

Men hur gick det då för begreppet "partikel" som ordklassbeteckning i den lexikografiska traditionen? Hur fungerade det grammatiska systemet i mötet med ordförrådet?

I ordböckerna vann begreppet "partikel" inte insteg på samma sätt som i grammatiken. Termen förekom i smärre ordböcker under en tid på 1800-talet. G. E. Eurén använder den till exempel i sin finsk-svenska ordbok från 1860. Men i följande stora ordbok, som kom ut efter Renvalls, Elias Lönnrots finsk-svenska ordbok, har ordklassen partikel försvunnit. I stället används åter ordklassbeteckningarna *adverb* och *konjunktion*. Som en nyhet introduceras termen *postposition*, som för finskans del är adekvatare än *preposition*.

I det följande kommer vi att undersöka hur Renvall vid beskrivningen av ordförrådet använde den ordklassbeteckning han själv hade introducerat i sin grammatik. Vi skall se på en ordfamilj och jämföra vad Renvall har att säga om den i sin grammatik och hur han sedan behandlar den i sin ordbok. Därefter undersöker vi hur samma ordfamilj behandlas och kategoriseras i den andra stora 1800-talsordboken, Lönnrots finsk-svenska ordbok, som under en lång tid var den stora auktoriteten inom lexikologin i Finland.

Den ordfamilj vi skall se på är *kauka*. Lexemets grundform är markerad som substantiv både i Renvalls och Lönnrots ordböcker, något som är rätt påfallande ur modern finsk synvinkel. *Kauka* förekommer bara som förled i sammansatta ord, och sammansättningarna har dessutom en litet ålderdomlig klang. I böjningsparadigmet ingår former som redan på 1800-talet hade en specialiserad och partikelartad användning. Till samma familj som substantivet *kauka* hör adverbena *kaukaa*, *kaukana* och *kauaksi*. Så här är ordfamiljen beskriven i Renvalls grammatik (s. 121):

kauka det *aflägsna* både i anseende till rum och tid, det *långt bort varande*: deraf *kaukaa*, *kaukana*, *kauwas* (kauwaksi).

I ordboken är *kauka*-familjen samlad i en artikel med *kauka* som uppslagsord. Bara formen *kauwas* står som separat uppslagsord. I substantivartikeln anges först betydelsen på latin och tyska och sedan följer två exempel på sammansättningar:

Kauka, uwan Ns. quod *remotum* l. *longinquum* est, G. das Ferne l. Langwierige; Nominat. non nisi rar. in compos. **kauka-maa** terra remota, **kauka-metsä**: cetera.

Efter det ger Renvall en lista på kasusformer som används adverbliellt:

Casuum hi adverbiascunt:

Genit. kauwan et Adv. kauwain *diu*, de tempore, G. lange (Zeit), elän kauwan l. kauwain, kauwanko l. kauwainko l. kuinka kauwan quamdiu, niin kauwan tamdiu, kauwan sitten multo antehac tempore.

Infinit. kaukaa *e longinquo*, G. von Ferne, weither, kaukaako l. kuinka kaukaa unde usque, tuli kaukaa procul venit.

Essiv. kaukana *procul* in loco, G. fern, weit weg, on kaukana in loco remoto l. longe l. procul abest, olkoon minusta kaukana procul a me absit.

Fact. kauwaksi *procul* in locum, G. weithin, meni kauwaksi longe l. procul abiit, inde wiipyy kauwaksi *diu* l. *longe* remanet, G. auf lange Zeit, cfr. kauwas.

Compar. on kaukempana l. kauwempana contr. kaukemma l. kauwempa est *in loco remotiore*, G. entfernter, tulee kaukempaa l. kauwempaa venit *ex loco remotiori*, G. weiterher, meni kauwemmaksi contr. kauwemma abiit in locum remotiorem, G. weiterhin, kauwemmin *longius* et *ditius*, G. länger.

Gruppen av kasusformer beskrivs i enlighet med traditionen vid början av 1800-talet och benämningarna motsvarar inte det nutida bruket. Av exempelfraserna ser man att det är fråga om funktioner som numera skulle betecknas som tids- och platsadverb. Böjningsformerna av *kauka* förekommer som bestämmningar till verb. Frasen *elän kauwan* 'jag lever länge' anger utsträckning i tid och frasen *tuli kaukaa* '[han] kom långt bort ifrån' anger avstånd.¹ Det här framgår också av Renvalls översättningar. Samtliga former återförs dock på böjningsformerna till substantivet och förekommer inte i egna artiklar. Användarna måste alltså förstå att de skall leta under substantivet också efter de former som blivit adverb. Som en viss eftergift åt användarna noteras dock två kasusformer som hänvisningslemman på rätt alfabetisk plats:

kauwan et **kauwas** vide sub. **kauka**.

Till ordfamiljen hör en form som Renvall inte har behandlat som en kasusform av substantivet utan enbart som ett eget uppslagsord, *kauwas* 'långt bort'. Men Renvall hade inte uppslagsorden i absolut alfabetisk ordning, utan de ord som ansågs höra ihop etymologiskt behandlades i en följd med det ord som räknades som grundord först. Därför följer sublemmat *kauwas* direkt efter artikeln *kauka*. Så här ser artikeln *kauwas* ut:

kauwas prtcl. (contr. pro **kauwaksi**) *procul* in locum, G. weithin, fernhin, **meni kauwas**, **kauwasko** l. **kuinka kauwas** quam longe.

Här använder alltså Renvall termen *partikel* (prtcl.) i den betydelse han själv försöker få befast i sin grammatik, alltså som en ordklassbeteckning med avseende på en huvudkategori vid sidan av verb och nomen. Det förefaller alltså (på basis av det här och andra exempel) som om Renvall alltid när det var möjligt återförde adverb och postpositioner på substantiv. Om han träffade på former som inte på några grunder kunde betraktas som kasusformer av substantiv förde han upp dem som egna uppslagsord och försåg dem med ordklassbeteckningen *partikel*.

Men också i de fallen försökte han påvisa samband med något grundord. Formen *kauwas* kan inte klassificeras som någon kasusform, men det Renvall gör är att betrakta ordet som en förkortning av formen *kauwaksi* och den vägen visa att det har samband med substantivet. Termen *partikel* används i ordboken som beteckning för sådana former som inte kan placeras in i nomenparadigm, med andra ord liksom i grammatiken som ett slags restgrupp.

Renvalls sätt att i ordboken behandla de språkliga element som han i sin grammatik benämner *partiklar* kan sammanfattas på följande sätt. Alltid när det är möjligt att tolka partikelartade lexemformer som böjningsformer av substantiv presenterar Renvall dem i substantivartikeln. Formerna samlas i en och samma artikel också fast det saknas belägg på den förmodade grundformen. Som egna uppslagsord behandlas bara de lexem vars samband med grundordet fördunklats. Det här betyder också att den ordklass Renvall lanserade i sin grammatik, partiklarna, inte är särskilt frekvent i ordboken. I grammatiken räknar Renvall ordklasserna adverb, prepositioner, postpositioner och konjunktioner som underkategorier av partiklar. I ordboken använder han dock inte underkategorierna som ordklassangivelser. I stället betecknas olika "småord" som inte kan inlemmas i något böjningsparadigm som partiklar. Som partiklar definieras exempelvis många av de viktigaste konjunktionerna i finskan, till exempel *että*, *ja* och *mutta* ('att', 'och', 'men').

Renvalls strävan att försöka ordna in också självständiga lexemformer i substantivparadigmen tyder på att han uppfattade det som sin uppgift att samla ordförrådet i systematiska enheter och att framför allt visa på sambandet mellan orden. I samma riktning talar det faktum att de ord som inte kunde inlemmas i systemet samlades under den sammanfattande benämningen *partikel*. I ordboken ville Renvall skapa ett sammanhängande grammatiskt system där varje element har sin egen plats och där ingenting så att säga hänger i luften. Systemet han skapade bygger först och främst på morfologin. Trots att ett ord inte syntaktiskt fungerar som ett substantiv betecknas det som substantiv hos Renvall om ett morfologiskt samband med ett grundord går att se.

Partikelbehandlingen hos Lönnrot

Elias Lönnrot hade däremot en helt annan linje i sin finsk-svenska ordbok från decennierna 1874-1880. Han anammade inte Renvalls tanke att kategorin partiklar är ett slags restgrupp utan han ansåg det viktigt att hålla isär olika underklasser. I hans ordbok förekommer inte alls termen *partikel* utan i stället används ordklassbeteckningarna *adverb*, *postposition* och *konjunktion*. Lönnrot har inte heller alls samma strävan efter ett sammanhängande grammatiskt system som Renvall. Det ser man bland annat på ordfamiljen *kauka* som hos Lönnrot får en helt annan behandling än hos Renvall.

Det bör noteras att Lönnrot var förtrogen med Renvalls ordbok. Han har till och med hänvisningar till den på ett flertal ställen. (Förkortningen *Renv.* betyder: "i Renvalls lexikon förekommande, ehuru tvifvelaktigt ord".) Dessutom märker man snabbt att Lönnrot har övertagit många av Renvalls frasexempel direkt. Renvalls ordbok har varit en av de centrala källorna för Lönnrot i hans ordboksarbete.

Ordfamiljen *kauka* har i Lönnrots ordbok nio egentliga ordartiklar och därtill femton hänvisningsartiklar.

Huvuduppslagsord är ordet *kauka* som får beteckningen substantiv. Artikeln är indelad i två betydelsegrupper. Den första hänför sig i princip till plats och den andra till tid. Exempelen är många:

kauka, kauwan s.

1) aflägsen ort l. tid, aflägsenhet, afstånd;

mistä kaukaa tämä vieras on? från hvilken aflägsen ort l. hvarifrån är detta fremmande?

kauwaksi långt bort, fjerran (**kauwas**); **meni kauwaksi metsään** begaf sig långt bort l. fjerran i skogen; **kuinka kauwaksi se lintu lensi huru långt flög den fågeln?** **wiippy kauwaksi** dröjer långt l. länge (**kauwan**);

2) s. lång l. långlig tid, det långvariga; a. lång, långlig (om tid);

kauwat aikoja siitä jo on långa tider;

kauwaksi till l. på lång tid; **otti rahat kauwaksi aikaa** tog penningarna på lång tid;

kuinka kauwaksi pyydät tills huru länge l. på huru lång tid begär du?

meni kauwaksi metsään begaf sig till skogen för att dröja där länge

ei kaukaan icke på länge; **häntä ei ole näkynyt kaukaan aikaan** man har ej sett honom på lång tid;

kauwalle aikaa i långliga tider, **sadetta ei ole tullut kauwalle aikaa, hän ei tule vielä kauwalle aikaa** det drar långt ut l. det går långt innan han kommer;

kauwalla aikaa under lång tid, i långliga tider;

kauwan aikaa i långliga tider, länge; **olla kauwan aikaa jossaki** vara en lång tid någonstädes; **siitä on kauwan aikaa, kun minä näjin hänen** det är länge sedan jag sår honom;

jfr. kauwa.

- Infin. **kaukaa**, essiv. **kaukana**, instr. **kauwan** och **kauwoin** äro såsom adverb på sina ställen särskilt anförda, och likaså kompar. **kauwempi** samt. superl. **kauwin**; jfr. **etää, loitto**.

I artikeln presenteras alltså användningen av olika lokalkasus utan att de namnges. I grupp två, som innehåller enbart tidsuttryck, tar Lönnrot upp både substantiv och adjektiv. Ofta lägger han till ordet *aika* 'tid', uppenbarligen för att framhäva betydelskillnaden. I slutet av artikeln finns en hänvisning till artikeln *kauwa*. Den formen måste närmast ses som den teoretiska stammen till olika adverb. Sist i artikeln konstateras det att olika lokalkasus (som Lönnrot här nämner vid namn) och också komparativ och superlativ används som adverb. På det viset hänvisas det alltså till de uppslagsorden. Alla de former som räknas upp tas sedan upp i egna artiklar på alfabetisk plats.

kaukaa adv. (infin. af föreg.)

fjerran ifrån, långt ifrån, bort ifrån, ifrån håll, långväga, fjerran, på långt håll (på frågan *hvarifrån*)

ampua k. skjuta på långt håll; **nähdä jku k.** se ngn på långt håll; **hän on k.** han är fjerran ifrån; **kuinka k.** huru långt ifrån; **kaukaako ollaan huru långt ifrån** l. hvarifrån är ni; **k. kotoisin** fjerran ifrån hemma; **tuli k.** kom långt ifrån; **k. tullut** långväga ifrån kommen; **k. haettu, haeskeltu** långsökt; **k. viisas** slug.

kaukana adv. (essiv. af kauka) långt borta, aflägsse, fjerran, långt, på afstånd, på långt håll (på frågan *bvar*);

hän on k. han är långt borta, **asuu k. kirkosta** bor långt ifrån kyrkan; **onko se k. tästä, täältä** är det långt härifrån? **kaukanako kotonne on** huru långt borta är edert hem? **joulu ei enää ole k.** vi ha ej långt till jul; **k. siitä** långt derifrån! **olkoon minusta k.** vare långt ifrån mig.

kauwan adv. (instr. af kauka) länge, långt (om tid);

hyvin k. mycket länge, länge och väl; **niin k. kuin mahdollista on** så länge, som möjligt, i det längsta; **kuinka k.** huru länge? **kauwanko** dets.; **k. sitten** länge sedan; **k. yli ajasta** långt öfver tiden; **elää k.** lefver länge; **ei k. siitä** ej långt derefter.

kauwempi, kauwemman a. compar. (kauka) [1] aflägsnare, längre bort belägen, fjermare;

kauwempaa l. **kauwempata** längre bort ifrån, ifrån fjermare; **tulee kauwempaa** kommer ifrån längre afstånd; **kauwemmaksi** fjermare, längre (på frågan *bvart*), längre bort hän; **meni**

kauwemmaksi begaf sig längre bort; **kauwempana** fjermare (på frågan *bvar*); längre borta; **hän on kauwempana** han är längre borta l. på längre afstånd;

2) långvarigare, längre (om tid);

sain lainan kauwemmaksi aikaa l. **ajaksi** jag fick lånet på längre tid; **wiipyi kauwemman**

aikaa dröjde längre tid; **kauwemmin** längre (i tiden); **sinä olit siellä minua kauwemmin** du var der en längre tid än jag.

kauwin, kauwimman a. superl.(kauka) längst aflägsen; **kauwimpaa** längst ifrån; **kauwimmaksi** längst bort; **kauwimpana** längst borta; **on kauwimmallansa;**

2) långvarigast, längst (om tid); **kauwimmaksi** på längsta tid, längst i tiden; **kauwimman** längst (i tiden); **Matti kauwimman on meillä palwellut** M. är den, som längsta tiden tjenat oss; **kauwimmin** längst (i tiden).

Formen *kauwas* som redan hos Renvall förekom som eget uppslagsord utanför substantivparadigmet har lemmatiserats också av Lönnrot. I Lönnrots ordbok får *kauwas* i stort sett samma tyngd som formerna *kaukaa*, *kaukana* ja *kauwan*. Alla fyra tas upp som egna uppslagsord med beteckningen *adverb*, alla får egen betydelseangivelse och sina egna exempel och i alla artiklar hänvisas det till de andra formerna i ordfamiljen.

kauwas adv. (förkort. af kauaksi) långt bort, borthän, bort, på långt håll, på afstånd, fjerran, vida (på frågan *bvart*); **k. näkewä** långsynt; **wei lehmät k. metsään** långt bort i skogen; **mennä jossaki liijan k.** gå i någonting för långt, drfva ngt för vida; **kuinka k.** huru långt? **kauwasko** dets.

Men de här sex uppslagsorden är inte alla i familjen. I tillägg tas den redan nämnda teoretiska utgångsformen *kauwa* upp i en egen artikel med hänvisningar till andra former i ordfamiljen:

kauwa *s.* och *a.* = kauka 2; **hän ei ollut täällä kauwaa** han var icke länge här; **ei kauwaan aikaan** icke på lång tid; **kauwat, kauwaksi, kauwalle, kauwalla, kauwan se under kauka** 2.

Artikeln är kort men innehåller ändå ordklassbeteckningar och egna exempel. Betydelsen anges i form av en hänvisning till betydelsegrupp två av *kauka* som i sin tur innehåller en jämförelsehänvisning hit.

I egen artikel förekommer också den mer eller mindre teoretiska komparativformen *kauwemma* med hänvisning till artikeln *kauwempi* (som är nominativ av samma stam). En betydelseangivelse och exempel finns i alla fall med i artikeln. Dessutom tas superlativformen *kauwimma* upp med betydelseangivelse men utan exempel.

kauwemma adv. (**kauwempi**) längre bort, längre, fjärrare (**kauwemmaksi**); **meni k. kauwimma** adv. (**kauwin**) längst bort (**kauwimmaksi**).

Därtill finns det en hel del hänvisningsartiklar av olika typer. Det finns för det första hänvisningsartiklar där betydelsen anges i form av en hänvisning till en annan artikel men där ordklassangivelse och språkexempel förekommer:

kaukanta adv. (dial.) = **kaukaa**; **nähdä jku k.** se ngn på långt håll.
kauwain adv. = kauwan; **elää k.** lefver länge; **kauwainko** huru länge.

För det andra finns det artiklar där ordklassangivelse förekommer och där betydelsen anges i form av en hänvisning men där inga exempel finns:

kauwoin adv. = kauwan.
kauwemmas (kauwempi) (adv.) = kauwemma (kauwemmaksi)
kauwimmas adv. (följ.) = kauwimma (kauwimmaksi)

Och för det tredje finns det hänvisningsartiklar där den enda informationen är "se" eller "se under":

kauwaksi se under **kauka**.
kauwan (kasus) se kauka och kauwa.
kauwemman se kauwempi
kauwimman se kauwin

Dessutom finns olika dialektala former lemmatiserade och förklarade enbart genom hänvisning till de former som betraktats som allmänspråkliga utan någon annan information alls:

kaua... l. **kau=a...** = kauwa...
kauem... l. **kau=em...** = kauwem...
kauim... l. **kau=im...**, **kauin** l. **kau=en** = kauwim..., kauwin
kaukem..(dial.) = kauwem...
kauwee (dial) = kauwempi

Därmed har vi kommit upp till 23 uppslagsord och utöver dem en form som Lönnrot har träffat på i Renvalls ordbok men som han själv uppenbarligen ställer sig skeptisk till (och som han därför har försett med etiketten *Renv.*)

Den ordfamilj som Renvall samlade i en substantivartikel, en partikelartikel och en hänvisningsartikel har Lönnrot alltså behandlat i ett komplicerat system av 24 ordartiklar. Det är uppenbart att Lönnrot strävade efter ett annat slags system än Renvall. Han försökte lista alla de former av ett ord som han hade belagt och dessutom alla de former som var tänkbara. Genom att omsorgsfullt hänvisa mellan artiklarna visade han på sambandet mellan orden fast varje ord togs upp i egen artikel. Lönnrot försökte inte genomföra ett grammatiskt system i ordboken utan han försökte i stället göra ordförrådet så komplett som möjligt genom att notera alla böjningsformer och avledningar. Han har sedermera ofta anklagats för att själv ha fabricerat sammansättningar - han försökte täppa till luckor i ordförrådet på konstgjord väg.

På 1800-talet ansågs det vara en av ordbokens viktigaste uppgifter att presentera ordens etymologi. Det var viktigt att visa hur ord uppkommer ur varandra. Renvall strukturerade materialet i artiklarna på etymologiska grunder. Om ett ord (ett adverb eller en partikel) på något vis kunde betraktas som en böjningsform av ett substantiv hänfördes det till substantivartikeln. Roten till ett ord var viktigare än dess användning. Samma princip följde Lönnrot i någon mån, även om hans verk rent ordbokstekniskt är betydligt mer utvecklat. Lönnrot hade uppslagsord av varierande slag eftersom han lemmatiserade de former lösgjort sig från substantivparadigmen. Men samtidigt bemödade han sig om att hålla de etymologiska sambanden klara.

Avslutningsvis

Det har nu blivit dags att ställa Renvalls och Lönnrots ordböcker och partikelbegreppet i dem i relation till författarnas tänkesätt i andra sammanhang.

Renvalls syn på språket syns kanske allra bäst i hans grammatik, som vid sidan av ordboken var hans mest betydande livsverk. Ett utmärkande drag för hans grammatik var den universalistiska utgångspunkten. Den kommer bland annat fram i han sätt att kategorisera ordklasserna i en universalistisk anda, såsom vi redan beskrivit.

Renvall följde också med de internationella strömningarna och den forskning som bedrevs kring andra europeiska språk. Den nordiska språkvetenskapshistorien (Hovdhaugen - Karlsson - Henriksen - Sigurd 2000) karakteriserar Renvall som komparativist och påpekar att han gjorde iakttagelser om skillnaderna mellan olika språk och att han till exempel sammanställde finskans kasusformer med svenskans prepositioner. "Renvall's analysis is systematic", summerar språkvetenskapshistorien (2000: 202). Renvall var alltså inte intresserad av finskan i och för sig utan av skillnaderna mellan olika språk och i förlängningen av språk in abstracto.

Hur sammanhänger det med Renvalls sätt att använda begreppet "partikel"? Vad var det i hans språkvetenskapliga tänkande som gjorde att han ville återföra adverbiala böjningsformer av substantiv på grundord? Såsom vi redan tidigare konstaterade kan man också i Renvalls ordbok iakttä en strävan att sammanställa ordförrådet i systematiska helheter och att visa på samband mellan orden. Vårt svar är alltså att han ville upprätthålla ett system. Han strävade efter en regelbundenhet som ordförrådet inte nödvändigtvis kan tillhandahålla. Han ville att språket skulle vara regler, inte listor. I sin ordbok ville Renvall skapa ett sam-

manhängande grammatiskt system där varje element hade sin egen plats och inte svävade fritt.

Elias Lönnrots mest kända livsverk är insamlandet av Kalevala, men hans inflytande på den finska kulturen är betydligt mer omfattande än så. Han berikade finskans ordförråd genom att skapa en enorm mängd nyord. Lönnrot genomförde flera språkvetenskapliga undersökningar, men hans forskning har inte värderats särskilt högt av eftervärlden.

Lönnrots viktigaste mål i arbetet med att utveckla finska språket var inte i så hög grad att beskriva språket utan först och främst att bedriva praktiskt utvecklingsarbete. Hans grammatiska beskrivningar har karakteriserats som fantasifulla. Men att hans praktiska arbete var framgångsrikt syns bland annat på att tusentals av de finska ord han skapade fortfarande är i användning. Drivfjädern bakom Lönnrots osedvanligt mångsidiga språkliga verksamhet - han studerade bland annat olika finska dialekter - var inte i första hand ett teoretiskt intresse utan framför allt praktiska avsikter. Han ville hitta byggstenar till ett rikare och mer varierande finskt skriftspråk. (Anttila 1935: 185.)

Lönnrots levnadstecknare Aarre Anttila konstaterar att Lönnrot som språkman inte var så mycket teoretiker utan först och främst praktiker. Så här säger han (1935: 188):

Det var i sanning en oanad lycka för vårt skriftspråk att dess ene grundare inte tog itu med sitt reformarbete deduktivt utifrån några orubbliga och ensidiga principer utan i stället induktivt utifrån det levande folkspråket. All dess mångskiftande rikedom måste först fås fram.

Vill man beskriva Lönnrot med ett ord kunde man kalla honom *språkberikare*. I ordboksredigeringen innebar berikningssträvandena en maximering av antalet uppslagsord. Lönnrots ordbok ger ett intryck av att författaren har velat skapa ett ordförråd utan luckor. Man kan säga att han gick utöver sitt arbete som ordboksförfattare genom att skapa nya ord i finskan.

Å ena sidan ville Lönnrot berika språket men å andra sidan uppskattade han också språket för den rikedom han såg i det också när det var oregelbundet. Hans egen kommentar är betecknande: "Enligt min övertygelse finns det ingenting godtyckligt i ett språk utan för det som vanligen räknas som undantag finns det skäl, men varför har inte språkmännen brytt sig om att ta reda på det." (Anttila 1935: 187.) Lönnrot beskrev så att säga för säkerhets skull språket i all dess komplexitet.

Ett resultat av vår undersökning är att Renvall och Lönnrot helt tydligt lade in olika betydelser i begreppet "partikel". Renvall försökte i så stor utsträckning som möjligt återföra adverb på substantiviska grundord. När det inte lyckades - närmast när sambandet mellan en stelnad böjningsform och dess grundord hade fördunklats - tar han till termen *partikel*. Med andra ord är partiklar för Renvall "något annat", sådant som inte platsar i de universala kategorierna verb och nomen. Lönnrot däremot tvekar inte att notera sådant som blir bara uppräkningsord och som har en oklar plats i det språkliga systemet.

Renvalls och Lönnrots olika syn på språk ledde också till motsättningar dem emellan. Icke-teoretikern Lönnrot var inte kategorisk ens när han tog upp principiella frågor utan han var redo att lyssna till motsatta åsikter och revidera sin uppfattning. Lönnrots ortografi föregade Renvall, som hade försökt förenhetliga och systematisera finsk rättskrivning (se Hovdhaugen & et al. 2000: 233-234).

Ifråga om ortografin och den språkliga utformningen såväl som i andra frågor strävade

Lönnrot efter att förena. Han försökte inte först och främst skriva "rätt" utan på ett sådant vis att så många som möjligt skulle förstå. Det betydde bl.a. att han företrädesvis använde sig av sydväsfinska former, som folk över hela landet i viss utsträckning kände till från bibeln. De mest främmande dragen bytte han dock ut och han lånade in en hel del av den rika östfinska ordskatten. Renvall kritiserade Lönnrot för detta: "nuförtiden förstår ingen detta sammelsurium (mixtum compositum), var sig västfinnarna eller östfinnarna, och det är således en död bokstav". (Anttila 1935: 281.)

I ett nötskal kan man säga att den ene av våra ordboksförfattare var systematiker och den andre språkberikare.

Vad är då partiklar för ord? Det är ord i de språkliga utkanterna, och just därför har det varit möjligt att via dem granska ordboksarbete och ordboksarbetets relation till annan språkforskning och till den omgivande kulturen. När en och samma person är verksam inom flera olika kultursfärer är det möjligt att skapa sig en bild av hans verksamhet och då är det också möjligt att se ordboksarbetet som en del av kulturen, alltså att se det i dess kontext. På det viset får lösningar som vid första anblicken verkar lösryckta eller motiverade bara innanför den lexikografiska traditionen ett vidare sammanhang, där de utgör en del av kulturhistorien eller av författarens personliga ståndpunkter.

¹ Här kan det vara på sin plats att påpeka att man i finskan kan ha subjektlösa satser eftersom verbet har personböjning. Satstypen används av utrymmeskäl mycket i ordböcker.

Litteratur

Anttila, Aarre 1935: *Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta* ('E.L. Liv och verk').

Eurén, Gustav Erik 1846: *Grunddragen till Finsk Formlära*. Åbo.

— 1849: *Finsk Språklära*. Åbo.

— 1851: *Finsk Språklära i sammandrag*. Åbo.

— 1852: *Suomalainen kielioppi Suomalaisille*. Turku.

Eurén, G. E. 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Finsk-Svensk Ordbok*.

Hovdhaugen, Even - Fred Karlsson - Carol Henriksen - Bengt Sigurd 2000: *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Societas Scientiarum Fennica.

Häkkinen, Kaisa 1994: *Agricolasta nykykieleen* ('Från Agricola till nuspråk'). WSOY.

Häkkinen, Kaisa 2000: *Suomen kirjakielen sijajärjestelmän vakiintuminen 1800-luvulla* ('Hur det nufinska kasussystemet etableras på 1800'). I: Punttila, Matti - Raimo Jussila - Helena Suni (red.) *Piipäkielestä kirjakieleksi* Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 105. S. 171-201.

Lönnrot, Elias 1874-1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Finskt-Svenskt Lexikon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Finska Litteratur-Sällskapet. Helsingfors.

Bergenholtz, Henning - Ilse Cantell - Ruth Vatvedt Fjeld - Dag Gundersen - Jón Hilmar Jónsson - Bo Svensén 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4.

Renvall, Gustaf 1826: *Suomalainen Sana-Kirja, Lexicon Linguae Fennicae*. Aboæ.

Renvall, Gustaf 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.

Översättning från finska av Nina Martola.